

УДК 330.3

DOI: 10.25140/2411-5215-2018-1(13)-32-39

*Володимир Савченко, Михайло Долгополов***МАЛИЙ БІЗНЕС – ІНСТРУМЕНТ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ АГРАРНОГО СЕКТОРУ***Владимир Савченко, Михаил Долгополов***МАЛЫЙ БИЗНЕС – ИНСТРУМЕНТ ДИВЕРСИФИКАЦИИ АГРАРНОГО СЕКТОРА***Volodymyr Savchenko, Mykhailo Dolhopolov***SMALL BUSINESS – TOOLS DIVERSIFICATION OF AGRICULTURAL SECTOR**

Проаналізовано стан і динаміку розвитку аграрного сектору, оцінено його вплив на загальне економічне становище України. Визначено основні причини диспропорційного розвитку рослинництва і тваринництва та запропоновано заходи щодо ліквідації дестимулюючих факторів, які стримують темп зростання сектору. Досліджено роль малого бізнесу в кількісних і якісних показниках вітчизняних агропідприємств. Охарактеризовано діючу політику підтримки бізнесу та надані пропозиції щодо її вдосконалення.

Ключові слова: аграрне виробництво; державна підтримка; агросектор; мале підприємництво; малий бізнес.

Рис.: 1. Табл.: 3. Бібл.: 8.

Проанализированы состояние и динамика развития аграрного сектора, оценено его влияние на общее экономическое положение Украины. Определены основные причины диспропорционального развития растениеводства и животноводства и предложены меры по ликвидации дестимулирующих факторов, сдерживающих темп роста сектора. Исследована роль малого бизнеса в количественных и качественных показателях отечественных агропредприятий. Охарактеризована действующая политика поддержки бизнеса и представлены предложения по ее совершенствованию.

Ключевые слова: аграрное производство; государственная поддержка; агросектор; малое предпринимательство; малый бизнес.

Рис.: 1. Табл.: 3. Библ.: 8.

The state and dynamics of development of agrarian sector are analyzed, its influence on the general economic condition of Ukraine is estimated. The main causes of the disproportionate development of crop and livestock production are determined, and the measures are proposed to eliminate the disabling factors that restrain the growth rate of the sector. The role of small business in quantitative and qualitative indices of domestic agro enterprises investigated. The current business support policy is described and suggestions for its improvement are described.

Keywords: agrarian production; state support; agro-sector; small enterprise; small business.

Fig.: 1. Table: 3. References: 8.

JEL Classification: E60

Постановка проблеми. Для економічного розвитку та конкурентоспроможності на міжнародній арені кожна країна повинна використовувати свої переваги. Для України однією з них є значні запаси чорнозему, які займають майже половину її території. Чорнозем – найбільш родючий із ґрунтів, а тому умови для розвитку агросектору в нашій державі досить сприятливі. Сьогодні аграрна галузь уже відіграє важливу роль у вітчизняній економіці, проте потенціал використаний неповністю. Аналіз експортних тарифних квот щодо країн ЄС із деяких видів продукції показав недостатнє їх використання, що свідчить про наявність вільних ніш на ринку, які могли б зайняти представники малого підприємництва. Однак, з огляду на проблеми, перед якими постають бізнесмени, виникає необхідність допомоги з боку держави для їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження зв'язку розвитку агросектору з впровадженням державних програм підтримки малого бізнесу відображено в працях таких учених-економістів, як В. І. Борецько, В. Гельбрас, Л. С. Васильєва, М. Баккет, О. С. Головачова, Т. М. Мельник та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Розвиток малого бізнесу – гостра проблема для нашої країни. Тому це питання досить ґрунтовно досліджено науковцями, проте в контексті стану сільськогосподарської продукції воно розкрито неповністю і потребує детальнішого вивчення.

Мета статті. Метою статті є дослідження впливу малого підприємництва на агросектор та можливих наслідків активного державного стимулювання його розвитку в зазначеному напрямку.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Виклад основного матеріалу. Аграрний сектор відіграє важливу роль в економіці нашої країни і включає в себе широкий набір продукції рослинного та тваринного походження. Більша частина вітчизняних представників галузі генерують зернові культури, посідаючи передові позиції на міжнародній арені. Внутрішній споживчий ринок важко назвати об'ємним, однак навіть він повністю не заповнений українською продукцією. Малі підприємства могли б заповнити вільні ніші та задовольнити внутрішній попит, а в перспективі й зовнішній, проте їм необхідна допомога з боку державних органів або спеціалізованих некомерційних організацій, оскільки є певні проблеми із законодавчою базою, залученням фінансування тощо.

З кожним роком кількість населення у світі зростає, а значить, і попит на продукти харчування збільшується. Україна не повністю використовує свій природний потенціал та існує значна кількість вільних земель, придатних для сільськогосподарської діяльності. Слід відзначити і роль аграрних підприємств у зайнятості жителів сільської місцевості, адже в умовах світової урбанізації все більше селян переїжджають у міста, залишаючи свої домівки і стираючи села з карти нашої держави.

Селяни, які мешкають біля міст і мають можливість вивезти власну продукцію на продаж, беруть участь у наповненні споживчого ринку і працюють у формі особистих господарств. Інші учасниками агоринку – фермери, діяльність яких оподатковується й контролюється. Маючи більші виробничі потужності, вони створюють робочі місця, проте постають перед проблемою відсутності кваліфікованих кадрів, оскільки більшість молоді не має бажання переїжджати в сільську місцевість чи залишатись там. Великі компанії володіють певними інструментами для вирішення цього питання, наприклад високою заробітною платою, але для більшості малих підприємств таке недоступне [3, с. 177–178].

Згідно з даними Державної служби статистики України, станом на кінець 2016 року в аграрній сфері діяли 42 519 малих підприємств, що становить майже 95 % від загального обсягу. У них було зайнято близько 216 тис. осіб, проте за цим показником їхня частка значно менша – 35,5 %. У середньому кожне підприємство створювало 4-5 робочих місць. Щодо обсягу сільськогосподарської продукції, виробленої малими підприємствами, вона становила 32,6 %. Трохи більшою їхня частка була в реалізованій продукції – 34,3 %. Законодавчо до малих підприємств відносить ті, в яких працюють не більше 50 осіб, а річний дохід менший ніж 10 млн євро відповідно до середнього курсу Національного банку України [7].

Аналізуючи динаміку розвитку агросектору нашої держави, слід відзначити його порівняну стабільність. З 2013 року через кризу вітчизняні підприємства переживають складні часи, що відображається в їхніх фінансових результатах, показниках виробництва, реалізації та ін. Проте загалом аграрна галузь витримала потрясіння і звітувала про постійне зростання, лише у 2015 році відбулось незначне падіння результатів порівняно з 2014 роком. Слід зауважити, що позитивна тенденція сформувалась за рахунок продукції рослинного походження, оскільки тваринництво в основному скорочувалось. У табл. 1 та 2 представлена динаміка виробництва основних видів продукції тваринного і рослинного походження.

Таблиця 1

Обсяг виробництва основних видів продукції тваринництва у 2010-2016 рр.

Рік	Вид продукції			
	<i>м'ясо, тис. т</i>	<i>молоко, тис. т</i>	<i>яйця, млн шт.</i>	<i>вовна, т</i>
2010	2059,0	11 248,5	17 052,3	4192
2011	2143,8	11 086,0	18 689,8	3877
2012	2209,6	11 377,6	19 110,5	3724
2013	2389,4	11 488,2	19 614,8	3520
2014	2359,6	11 132,8	19 587,3	2602
2015	2322,6	10 615,4	16 782,9	2270
2016	2323,6	10 381,5	15 100,4	2072

Джерело: сформовано авторами на основі [5].

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

До 2013 року виробництво м'яса та яєць зростало, обсяги надоїв коливались, а вовни взагалі скорочувались. Починаючи з наступного року ситуація різко змінилась: найбільших втрат зазнали виробники яєць та молока. Найменше втратила м'ясна галузь – 30 тис. т, однак дещо трансформувалась її структура виробництва: інфляція вплинула на кон'юнктуру споживчого ринку, покупці почали віддавати перевагу м'ясу птиці, оскільки вона дешевша.

Саме можливість переорієнтувати свою діяльність на вирощування птиці дозволила підприємцям не тільки вберегти себе від значних втрат, але й першими оговтатись від кризи, про що свідчить незначне зростання обсягів виробництва у 2016 році, тоді як інші учасники галузі продовжили звітувати про скорочення випуску продукції, в окремих випадках уповільнивши його темпи.

Таблиця 2

Обсяг виробництва основних видів продукції рослинництва у 2010-2016 рр., тис. т

Рік	Вид продукції					
	<i>зернові та зернобобові культури</i>	<i>буряк цукровий</i>	<i>соняшник</i>	<i>картопля</i>	<i>культури овочеві</i>	<i>плодові та ягідні культури</i>
2010	39 271	13 749	6772	18 705	8122	1747
2011	56 747	18 740	8671	24 248	9833	1896
2012	46 216	18 439	8387	23 250	10 017	2009
2013	63 051	10 789	11 051	22 259	9873	2295
2014	63 859	15 734	10 134	23 693	9638	1999
2015	60 126	10 331	11 181	20 839	9214	2153
2016	66 088	14 011	13 627	21 750	9415	2007

Джерело: сформовано авторами на основі [5].

У сфері рослинництва ситуація дещо інша: про зростання звітують майже всі підгалузі, а виробники зернових та зернобобових культур зібрали найбільший обсяг продукції за роки незалежності та взагалі в історії України – 66 088 тис. т. Скоротили обсяги виробництва підприємці, які займаються вирощуванням плодкових і ягідних культур, хоча важко сказати що це є наслідком кризи, оскільки й раніше їхні обсяги кожного року коливались.

Враховуючи застарілість основних засобів більшості вітчизняних підприємств, позитивним сигналом є підвищення врожайності культур. Це стало фактором нарощення обсягів для виробників зерна, оскільки порівняно з 2010 роком посівні площі скоротились на 5 %, а збори врожаю зросли майже на 70 %.

За даними американського департаменту сільського господарства Сполучених Штатів Америки, наша країна посідає друге місце у світі за врожайністю пшениці, яка становить 46,1 ц з 1 га посівів. Майже за всіма іншими культурами врожайність також зростає. Це свідчення того, що, незважаючи на наявність вільних земель, вітчизняні підприємці вибрали для себе інший шлях – інвестиції у виробництво та підвищення родючості. Підтвердженням правильності вибору є те, що саме таким чином діють аграрії провідних країн світу [3].

Однією з головних причин відмінності темпів розвитку підгалузей аграрного виробництва є значні розриви в прибутковості діяльності. На рис. 1 представлена динаміка рентабельності виробництва продукції рослинного і тваринного походження.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Рис. 1. Динаміка рентабельності аграрного виробництва в Україні, %
Джерело: побудовано авторами на основі [5].

З графіка видно, що рослинництво приносить у рази більші прибутки, хоча вони й нестабільні, що є наслідком значної залежності від погодних умов не тільки на території України, але й в усьому світі. Найбільші прибутки отримують виробники насіння соняшнику – 63 % та зернових культур – 37,1 %. Порівняно з 2015 роком рентабельність продукції дещо знизалась унаслідок збільшення пропозиції. У тваринництві найвищий рівень прибутків отримали виробники молока – 18,2 % і м'яса птиці – 5 %. Проте більшість представників галузі звітували про збитки. Підприємці, які займаються м'ясом овець та кіз, отримали збиток на рівні 35,2 %, а великої рогатої худоби – 24,8 % [5].

Інструментом підвищення прибутковості тваринництва могли б стати тарифні квоти, які отримала Україна для експорту продукції до країн Європейського Союзу. Проте для наших підприємців перепоною стало обов'язкове ліцензування, а значна частина вітчизняного м'яса не відповідає міжнародним вимогам. Згідно з даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, у 2016 році нам були надані квоти на поставки 40 тис. т свинини, 12 тис. т яловичини, 1,5 тис. т баранини, проте жодної поставки продукції не відбулося. Частково була використана квота на поставку курятини – 24,6 тис. т з можливих 36 тис. т. Разом з тим повністю була використана квота на поставку пшениці (950 тис. т), кукурудзи (400 тис. т), ячменю (250 тис. т), цукру (20 тис. т) і деяких інших позицій [6].

Порівняно з 2015 роком ситуація майже не змінилась, лише виробники молочної продукції покращили свої позиції, оскільки у 2016 році вони вже отримали сертифікати якості, але все-таки більшість наданих їм квот залишились вільними. Невикористання наданих квот – втрачена вигода як для підприємців, так і для України загалом. Тому необхідна допомога державних органів для спрощення діяльності в цих напрямках. Враховуючи, що деякі квоти малі за обсягом і не зацікавляють великі компанії, доцільно залучати до їх використання малий бізнес. Програми підтримки аграріїв існують у кожній розвинутій країні, адже там усвідомлюють важливість розвитку галузі. У цих програмах особливу увагу приділяють малому та середньому підприємництву, оскільки вони мають певні переваги, такі як гнучкість, інноваційність тощо.

При стимулюванні аграрного сектору активно використовується цінове регулювання, тобто встановлення мінімальних цін закупівлі та продажу. Перші необхідні для забезпечення прибуткової діяльності представників АПК, а другі – для захисту вітчизняних виробників від дешевого імпорту. Використання мінімальних цін продажу характерне для країн із високим рівнем життя, де власне виробництво обходиться доро-

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

жче через багато причин, наприклад, різницю в рівні оплати праці або географічні особливості. Також названий механізм застосовують для захисту від альтернативних продуктів. Так, в Україні існують обмеження на імпорт цукру-сирцю з тростини, оскільки вітчизняні виробники використовують цукровий буряк і не можуть конкурувати за ціною, а їх закриття збільшить безробіття і зашкодить продуктивній безпеці держави [1, с. 6].

Наступним засобом підтримки виступають аграрні кластери. З їх допомогою бізнесмени можуть об'єднуватись і економити кошти завдяки ефекту масштабу. Ще одним плюсом є можливість спільного використання сільгосптехніки, оскільки окремо взятому аграрію важко сформувати її сучасний парк, а з огляду на порівняно невеликі обсяги робіт, техніка може багато часу простоювати, що не є раціональним рішенням. Діяльність кластерів дозволить не тільки об'єднатись виробникам ідентичної продукції, але і сформувати замкнений цикл виробництва. Доцільною є робота в них дорадчих органів, суть яких полягає в навчанні аграріїв та наданні різноманітної допомоги в сільськогосподарській діяльності. Дорадчі органи популярні в США, Канаді, країнах ЄС тощо. Вони не тільки консультативні центри, але й місце зустрічі інвесторів, покупців та продавців продукції АПК. У Сполучених Штатах Америки дорадчі органи додатково розробляють стратегію розвитку аграрного сектору і формують аналітичні звіти, які допомагають бізнесменам краще орієнтуватись у тенденціях на світовому ринку [8].

Оцінюючи вплив малого бізнесу на аграрний сектор, при розробці політики підтримки держави необхідно враховувати його переваги і недоліки, перспективи розвитку та загрози діяльності. Усі ці категорії доцільно розглянути під час проведення SWOT-аналізу (табл. 3).

Таблиця 3

SWOT-аналіз малого агробізнесу

Сильні сторони(S)	Слабкі сторони(W)
Незначний обсяг початкових інвестицій Гнучкість діяльності Можливість праці в невеликих за обсягом нішах Плацдарм для інновацій Ефективне використання ресурсів	Значна залежність від кон'юнктури ринку Ускладненість доступу до ресурсів Важкість залучення професіоналів Орієнтація на внутрішній ринок Нерозвиненість кооперації
Можливості(O)	Загрози(T)
Використання вільних експортних квот до країн ЄС Задоволення внутрішнього попиту Трансферт інновацій Підвищення інтересу з боку інвесторів, у т. ч. венчурних Зростання світового попиту на аграрну продукцію	Значна кількість конкурентів та низький поріг входу на ринок Низький рівень платоспроможності Надмірна увага з боку контролюючих органів Дорожня кредитних коштів Низька якість проведення оцінки зовнішнього середовища

Джерело: сформовано авторами.

Здійснивши SWOT-аналіз, можна зробити висновок про необхідність певного стабілізаційного періоду для малих підприємств. Практика свідчить, що перші два роки діяльності найважчі для бізнесменів, а тому доцільно на цей період звільнити їх від податкових платежів за умови інвестування коштів у виробництво, а також заборонити контролюючим органам накладати штрафні санкції, обмежуючись попередженням якщо вчинене незначне правопорушення.

Через нестабільність економічної ситуації та відсутність заставного майна банківські установи несуть значні ризики при кредитуванні малого бізнесу. Хоча в Україні діє програма здешевлення позик, вона не задовольняє потреби аграріїв. Виходом із ситуації може, знову таки, стати об'єднання підприємств, що дозволить економити кошти за рахунок спільного придбання й користування технікою. Слід звернути увагу на ринок лізингових послуг, оскільки купівля та відшкодування з боку держави таким способом будуть деше-

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

вими й гарантуватимуть цільове використання. У деяких країнах світу популярним стало страхування ризиків селян від втрат урожаїв унаслідок природних явищ. Незважаючи на низькі подібні ризики в нашій країні, названий інструмент заслуговує на увагу.

Фінансова неможливість утримання значного адміністративного апарату, який займався б аналізом зовнішнього та внутрішнього ринків, проведенням маркетингових заходів тощо, стримує розвиток підприємств. Раціональним рішенням бачиться періодична публікація аналітичних звітів щодо стану аграрного ринку. Досвід США підтверджує доцільність цього заходу і його позитивний вплив на розвиток бізнесу, а тому необхідно запровадити аналогічну практику в нашій країні.

Одними з головних бар'єрів щодо переходу малого бізнесу на новий рівень є обмеженість внутрішнього ринку і складність виходу на зовнішній. Проблема полягає у важкості пошуку іноземних партнерів та високій вартості укладання договорів, оскільки перед цим необхідно пройти перевірку якості продукції, що в умовах знаходження в різних країнах потребує значних логістичних витрат. У деяких випадках потрібно пройти сертифікацію з боку державних органів країни-імпортера, з чим також виникають труднощі. Гострою проблемою є неможливість формування великої партії продукції одним окремо взятим представником малого бізнесу. Вирішення цього питання можна покласти на дорадчі органи, які допомагатимуть підприємцям отримати сертифікати якості, та на кластерні утворення разом з об'єднаннями підприємців, що формуватимуть необхідний обсяг поставок і розподілятимуть видатки на логістику та проходження перевірок [4, с. 82].

У бюджеті на 2017 рік було закладено 3,7 млрд грн на підтримку розвитку аграріїв, у тому числі 2,2 млрд із загального фонду і 1,5 млрд зі спеціального. Підтримка передбачається в таких напрямках:

- фінансове стимулювання аграріїв – 1 473 млн грн;
- відшкодування відсотків за кредитами – 300 млн грн;
- допомога виробникам продукції тваринного походження – 210 млн грн;
- забезпечення нових насаджень винограду, ягід та молодих садів – 75 млн грн;
- проведення заходів (ярмарок, з'їздів та ін.) в аграрному секторі – 55 млн грн;
- пільгове кредитування фермерських господарств – 25 млн грн.

Разом з цим залучено 400 млн євро з боку Європейського інвестиційного банку на реалізацію проектів у аграрній сфері [2]. Таким чином, можна констатувати наявність певних програм і зацікавленість державних органів у розвитку аграрного сектору. Однак обмеженість фінансових ресурсів відображається на якості цих програм – вони не здатні повністю задовольнити попит та охопити всі сфери бізнесу. Тому доцільно проаналізувати наявні заходи й ті, які проводяться в розвинених країнах світу, та на основі цього відібрати найефективніші інструменти як економічного, так і адміністративного впливу, що дозволить прискорити розвиток малих підприємств та аграрного сектору загалом. Але слід враховувати обмеження Світової організації торгівлі на заходи, які впливають на обсяги виробництва або ціну продукції та не призводять до підвищення ефективності використання ресурсів.

Висновки. Сільгоспвиробництво є однією з пріоритетних галузей розвитку України. Враховуючи природні можливості, цей напрямок має значний потенціал. Підвищення світового попиту на аграрну продукцію також свідчить про привабливість сфери для підприємців. Нині наша держава стала одним із головних експортерів зерна та сояшнику, проте через певні причини окремі культури рослинництва та майже все тваринництво занепадають.

Для покращення ситуації доцільно залучити малий бізнес, який уже відіграє значну роль на внутрішньому ринку аграрної продукції – більше 30 % її виробництва. Проте на шляху його розвитку є чимало бар'єрів, подолати які без зовнішньої допомоги нереаль-

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

но. Ці проблеми не унікальні та існують практично в усіх країнах світу. На їх вирішення направленні зусилля державних органів, чії заходи наявні в програмах розвитку малого бізнесу й аграрного сектору та включають у себе набір стимулюючих інструментів. Причому в кожній країні він унікальний, оскільки враховуються всі особливості держави та її населення. Україна не є винятком, але ефективність її державної підтримки перебуває на низькому рівні. Необхідно переглянути та сформувати високоякісний механізм стимулювання розвитку підприємництва, враховуючи світовий досвід і адаптуючи його для наших умов.

Список використаних джерел

1. Борейко В. І. Роль малого бізнесу в розвитку аграрного комплексу України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*: збірник наукових праць. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. Вип. 28. С. 4–8.
2. Державна підтримка аграрного сектору у 2017 році [Електронний ресурс] / ГО Аграрний союз України. URL: <http://www.aau.org.ua/uk/publications/web/206> (дата звернення: 15.01.2018).
3. Мельник Т. М., Головачова О. С. Оцінка державної підтримки аграрного сектору України. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2013. № 3. С. 169–184.
4. Савченко В. Ф. Розвиток агропромислового комплексу в умовах трансформаційної економіки. *Економічний простір*. 2014. № 83. С. 78–90.
5. Сільське, лісове та рибне господарство / Державна служба статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/cg.htm (дата звернення: 27.12.2017).
6. Стан використання тарифних квот для імпорту країнам ЄС української аграрної продукції / Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <http://minagro.gov.ua/system/files/квоти.docx> (дата звернення: 26.02.2018).
7. Статистичний збірник «Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва» / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2016/zb/12/zb_dsm2015_p.zip (дата звернення: 01.03.2018).
8. Стратегічні напрями інституційного забезпечення розвитку аграрного сектору в Україні / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: www.niss.gov.ua/content/articles/files/agrosector-0d6bd.pdf (дата звернення: 15.12.2017).

References

1. Boreiko, V. I. (2015). Rol maloho biznesu v rozvytku ahrarnoho kompleksu Ukrainy [The role of small business in the development of the agrarian complex of Ukraine]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriiia "Ekonomika"* – Scientific Notes of Ostroh Academy National University, Series «Economics», 28, 4–8 [in Ukrainian].
2. Derzhavna pidtrymka ahrarnoho sektoru u 2017 rotsi [State support to the agrarian sector in 2017]. (n.d.). *www.aau.org.ua*. Retrieved from <http://www.aau.org.ua/uk/publications/web/206>.
3. Melnyk, T. M., Holovachova, O. S. (2013). Otsinka derzhavnoi pidtrymky ahrarnoho sektoru Ukrainy [Assessment of state support of the agrarian sector of Ukraine]. *Marketynh i menedzhment innovatsii – Marketing and Management of Innovations*, 3, 169–184 [in Ukrainian].
4. Savchenko, V. F. (2014). Rozvytok ahpromyslovoho kompleksu v umovakh transformatsiinoi ekonomiky [Development of agro-industrial complex in conditions of transformation economy]. *Ekonomichniy prostir – Economic space*, 83, 78–90 [in Ukrainian].
5. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State statistics service of Ukraine]*. (n.d.). Silske, lisove ta rybne hospodarstvo [Agriculture, forestry and fisheries]. *ukrstat.org*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/cg.htm.
6. *Ministerstvo ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy [Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine]*. (n.d.). Stan vykorystannia taryfnykh kvot dlia importu krainam YeS ukrainskoi ahrarnoi produktsii [State of use of tariff quotas for import of Ukrainian agricultural products to EU countries]. <http://minagro.gov.ua>. Retrieved from <http://minagro.gov.ua/system/files/kvoty.docx>.
7. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State statistics service of Ukraine]*. (n.d.). Statystychnyy zbirnyk "Diyalnist subiektiv velykoho, serednoho, maloho ta mikropidpryyemnytstva" [Statistical Collection "Activity of subjects of large, medium, small and microenterprises"]. *ukrstat.org*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2016/zb/12/zb_dsm2015_p.zip.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

8. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen [National Institute for Strategic Studies].* (n.d.). Stratehichni napriamy instytutsiinoho zabezpechennia rozvytku ahrarnoho sektoru v Ukraini [Strategic directions of institutional support for the development of the agrarian sector in Ukraine]. <http://www.niss.gov.ua>. Retrieved from www.niss.gov.ua/content/articles/files/agrosektor-0d6bd.pdf.

Савченко Володимир Федорович – доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України, професор кафедри економічної теорії, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, Україна).

Савченко Владимир Фёдорович – доктор экономических наук, профессор, заслуженный экономист Украины, профессор кафедры экономической теории, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14035, Украина).

Savchenko Volodymyr – Doctor of Economics, Professor, Honored Economist of Ukraine, Professor of Economic Theory, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14035 Chernihiv, Ukraine).

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0884-4940>

ResearcherID: H-3603-2014

Долгополов Михайло Григорович – магістрант, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, Україна).

Долгополов Михаил Григорьевич – магістрант, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14035, Украина).

Dolhopolov Mykhailo – PhD Student, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14035 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: dmihailg@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2529-5960>

ResearcherID: P-9098-2016